

Působení firmy Baťa na Slovensku a jeho ohlasy v tisku¹

Ing. Jan Kaňka, Krajská knihovna Františka Bartoše ve Zlíně

Mgr. Pavla Gajdošíková, Krajská knihovna Františka Bartoše ve Zlíně

Úvod

Působení firmy Baťa² bylo, je a jistě i v budoucnu bude námětem mnoha prací jak odborných, tak beletristických. Komplexní zmapování všech aktivit fy Baťa na Slovensku by vydalo na rozsáhlou samostatnou studii. Předmět našeho zájmu je užší a specificky bibliografický – jsou jím ohlasy na Baťovy slovenské aktivity v dobovém tisku (jak slovenském, tak jiných proveniencí), a sice v období od počátků působení Bati na Slovensku do roku 1948. Nejde o soupis konkrétních článků, spíše o komentovaný přehled publikačních aktivit, které se na dané téma objevily, se snahou o zachycení a charakteristiku určitých sjednocujících myšlenek či námětů. Zvláštní část příspěvku je pak věnována periodikům, která firma Baťa na Slovensku vydávala.

Přehled aktivit firmy Baťa na Slovensku

Jak již bylo zmíněno v úvodu, ucelený přehled baťovských podniků a majetku na Slovensku by byl velmi rozsáhlý a není cílem tohoto příspěvku. Vzhledem k tomu, že v době, kterou se zabýváme, bylo Slovensko součástí Československa (s výjimkou období Slovenského štátu), nebývá mu v baťovské literatuře věnována speciální pozornost a zvláště bývají popisovány pouze zahraniční aktivity firmy z tehdejšího hlediska, nicméně základní potřebné údaje lze nalézt³. Zde uvedeme pouze nejdůležitější podniky a okamžiky Baťova slovenského působení.

Za historicky první slovenské aktivity závodů vedených *Tomášem Baťou (1876–1932)* lze považovat zakládání tamních podnikových prodejen, které se datuje do počátků 20. let minulého století⁴, současně s nimi vznikaly správárny obuvi, sběrný kůží a papíru. První větší výrobní akvizice se pak objevují od roku 1931, kdy firma kupuje hospodářskou krizí zdecimované koželužny ve Velkých Bošanech a v Nových Zámčích a modernizuje jejich provoz. Později zde byla zřízena také výroba obuvi. Další aktivity na Slovensku již spadají do období, kdy vedení firmy převzal Tomášův nevlastní bratr *Jan Antonín Baťa (1898–1965)*. V roce 1934 začínají práce v blízkosti obce Batizovce v podhůří Vysokých Tater, kde byla založena továrna Svit na výrobu umělého hedvábí. Tovární areál a přilehlé obytné čtvrti pro zaměstnance postupem času vytvořily samostatnou obec s názvem Svit (od roku 1946). Nedaleko Bošan se v roce 1938 začíná budovat závod na výrobu obuvi v Šimonovanech. I zde stavba továrny a sídliště probíhala na zelené louce stranou původní obce a vytvořila tak samostatnou osadu, zvanou Baťovany (v roce 1948 byla tato osada spolu s obcí Šimonovany

¹ Tento referát byl prezentován na *Kolokviu slovenských, českých a moravských bibliografů 2005*, které proběhlo ve dnech 2.–4. října 2005 v Čejkovicích.

² Pojem „firma Baťa“ je v textu používán jako souhrnné označení pro celý koncern Baťových závodů, tedy nejen zlínské mateřské firmy Baťa a. s. Ve stejném smyslu jsou použita spojení „baťovské aktivity“, „Baťovy závody“ apod.

³ POKLUDA, Zdeněk. *Ze Zlína do světa : příběh Tomáše Bati*. Zlín : Nadace Tomáše Bati, 2004. 62 s. ISBN 80-239-2149-5.

LEHÁR, Bohumil. *Dějiny Baťova koncernu (1894–1945)*. Praha : Státní nakladatelství politické literatury, 1960.

⁴ Jedno z baťovských hesel znělo: „*Tam, kde je kostel a četníci, musí být i prodejna Baťa.*“

přejmenována oficiálně na Baťovany, v roce 1949 pak na Partizánske)⁵. V roce 1938 je založena společnost Darina se sídlem v Liptovském Sv. Mikuláši na výrobu gumárenského, později i textilního zboží.

Tento přehled by mohl pokračovat množstvím dalších výrobních aktivit a služeb na Slovensku, které Baťovy závody provozovaly a které nespádaly do hlavního programu firmy – obuvnictví. Patřily k nim podniky lesního hospodářství a dřevozpracující (pily, výroba obuvnických kopyt, papírny), stavitelství a výroba stavebního materiálu (cementárny, cihelny, lomy), zemědělské a potravinářské podniky, energetika (elektrárny, uhelné doly), doprava a mnoho dalších. Jejich výčet lze nalézt např. ve stanovách společnosti *Baťa, slovenská účastinárska spoločnosť*⁶, která byla založena v roce 1939 proto, aby pod sebe sloučila Baťovy slovenské podniky. Kromě výše zmíněných šlo např. o hnědouhelné doly Obyce, lázně Bojnice, mramorové lomy Tuhár, Kotva Import-Export Bratislava ad. Po válce a znárodnění se z této firmy stává v roce 1946 podnik *Baťa – Baťovany, národný podnik* se sídlem v Šimonovanech-Baťovanech.

K velkým, avšak nerealizovaným projektům souvisejícím se Slovenskem patřilo vybudování železničního spojení Vizovice – Horní Lideč – Púchov či zamýšlená „československá autostráda“, která by procházela západovýchodním směrem celou tehdejší republikou (Cheb – V. Bočkov). Tyto projekty by podstatně změnilly dopravní mapu tehdejšího Československa i okolních států.

Ohlasy v tisku

Zdroje informací

Klíčovým a neocenitelným zdrojem informací, který umožnil zpracování tématu tohoto příspěvku, je výstřižková služba firmy Baťa⁷, která tvoří součást archivního fondu uloženého v Moravském zemském archivu – pracoviště Zlín. Fond výstřižkové služby je uspořádán tematicky a jeho celkový rozsah je 84,5 bm. Do roku 1945 zajišťovala výstřižkovou službu firma *ARGUS – středoevropská výstřižková kancelář* a tuto část fondu tvoří 671 pořadačů (tj. 56,5 bm). V letech 1945–1995 prováděl výstřižkovou službu podnik Svit.

Články týkající se slovenských aktivit firmy Baťa jsou v rámci fondu vyčleněny zvlášť do těchto celků:

- Bošany, Šimonovany (pořadače 415–416; 333 článků; 1930–1948),
- Svit – Batizovce (pořadače 417–419; 604 článků; 1930–1948),
- Nové Zámky (pořadač 420; 334 článků; 1928–1945) a
- Ostatní podniky na Slovensku (pořadač 421; 209 článků; 1927–1947).

Jednotlivé články jsou samostatně nalepeny na listech formátu A4 a je u nich uveden název periodika, místo vydání a datum. Bohužel, právě datum, které je většinou – stejně jako název periodika – vyznačeno razítkem, je v některých případech obtížně čitelné a někdy zcela nečitelné.

Přesto, že nelze počítat se stoprocentní úplností, lze bez nadsázky říci, že výše popsaný fond skýtá k danému tématu nejen dostačující množství informací, ale že je unikátní vzhledem k

⁵ Zajímavým zdrojem informací o Baťovanech a odkazů na literaturu je případová studie vzniklá v rámci projektu Modern Movement Neighbourhood Cooperation (MOMONECO) – viz <http://momoneco.kotka.fi/>

⁶ Ve stanovách jsou jako sídlo společnosti uvedeny *Batizovce*, ve výpisu z obchodního rejstříku *Šimonovany*.

⁷ Fond H 1134 – BAŤA, II/8 – *Osobní oddělení / Výstřižková služba – sbírka novinových článků*

rozsahu a množství sledovaných titulů. Nalezení článků v něm obsažených v excerpční základně srovnatelné šíře by bylo v současné době jinou cestou mimořádně obtížné.

Excerpční základna

Při popisu excerpční základny výstřižkové služby z daného období jsme se změřili především na četnost článků dle provenience periodik a jazyka. Celkově se ve výše zmíněné části fondu nachází 1480 článků ze 365 periodik⁸. Bráno absolutně, největší podíl tvoří periodika vydávaná v Čechách a na Moravě – 233 titulů (762 článků), území Slovenska je zastoupeno 96 tituly (652 článků). Přihlédneme-li k však poměru počtů periodik a článků v nich obsažených je patrná o poznání vyšší publikační aktivita na Slovensku, což je vzhledem ke sledovanému tématu přirozené. Do obou výše zmíněných skupin jsme počítali i cizojazyčná periodika vycházející na území tehdejšího Československa, včetně titulů vydávaných v odtržených územích po podpisu Mnichovské dohody v roce 1938 (např. *Aussiger Tagblatt*, *Brüxer Zeitung*, *Egerer Zeitung* ad.). Pro zajímavost uveďme též dva tituly ze Zakarpatské Ukrajiny, tedy rovněž z území tehdejšího Československa – *Gazdovské noviny* (Užhorod) a *Nová svoboda* (Chrast).

Zajímavé je zastoupení zahraničních periodik – 16 titulů (20 článků). Jde o tituly z Německa, Rakouska, Francie, Švýcarska a Maďarska. Zvláštní skupinu pak tvoří česká a slovenská krajanská periodika, která jsou zastoupena 15 tituly (41 článků). Zde převládají tituly z USA – např. *New-yorské listy*, *Američan* (Cleveland), *Nové časy* (Chicago) ad. Početně srovnatelně jsou však zastoupena také periodika vydávaná v Argentině – např. *Slovenský ľud*, *Jihoameričan* či *Nová doba* (všechny z Buenos Aires).

Pokud jde o četnost článků, vede na Slovensku *Slovenská politika* – Bratislava (64 článků) a v Čechách *Lidové noviny* – Brno (27 článků). Pokud bychom však sečetli dohromady všechny regionální mutace *Českého slova* (8 různých vydání), měl by prvenství tento titul se 35 články.

Z hlediska typu zastoupených periodik jasně převládají noviny – deníky a týdeníky, a to jak celostátní, tak regionální. Zastoupena jsou však i odborná (oborová) periodika. Z československých uveďme např. *Mäsiar a údenár*, *Slovenské pastvinárstvo*, *Textilní věstník*, *Dřevařské listy*, *Český obuvník* ad., ze zahraničních např. *L'industrie Chimique* – Paris, *Schweizer Lederarbeiter Zeitung* – Zurich-Berne či *Textil-Zeitung* – Berlin aj.

Specifickou skupinu pak tvoří slovenská periodika vydávaná přímo firmou Baťa, kterým bude věnována zvláštní pozornost dále.

Charakteristika článků a zpráv

Velkou část ze sledované skupiny článků tvoří krátké *agenturní zprávy*, které většinou informují založení některého z podniků, zahájení výroby, zakoupení majetku apod. Často jde o zprávu zvládnutí jedné věty, která je součástí skupiny více zpráv o dalších událostech či oblastech hospodářství.

Hodně kratších článků má spekulativní charakter – hovoří o Baťových údajných záměrech týkajících se budování dalších podniků a plánů na odkoupení pozemků a nemovitostí. Skutečnost, že jde o neověřené informace nepodložené fakty, je zřejmá z výrazů jako „povráva sa“, „počuli sme“, „koluje chýr“ apod., které se v těchto článcích často vyskytují.

Početnou skupinu tvoří *podrobnější komentované zprávy* o výstavbě, provozu a rozšiřování podniků. Jde převážně o ohlasy, které pozitivně hodnotí vznik nových pracovních míst, dobré mzdy, a vysokou – v mnoha směrech do té doby nevídanou – úroveň sociálních služeb

⁸ Regionální mutace jednotlivých periodik byly započítány jako zvláštní tituly.

zaměstnancům (podnikové jídelny, levné a kvalitní bydlení v nových domcích, sportovní a kulturní vyžití, možnosti vzdělávání). Kladnou odezvu měla i skutečnost, že v nově zakládaných továrnách byli zaměstnání místní dělníci a nikoli např. baťovci ze Zlína, jak se s obavami předpokládalo, a také skutečnost, že v Baťových podnicích na Slovensku byla nařízeným „úředním jazykem“ slovenština. Články dále přinášely informace o návštěvách Baťových podniků významnými osobnostmi (např. M. Hodža, J. Tiso, E. Beneš), zahraničními novináři, o návštěvách samotného J. A. Bati a také rozhovory s ním. Objevovaly se také příspěvky informující o nehodách v podnicích (zranění pracovníků) nebo o záplavách, které poškodily novozámeckou továrnu.

Ne všechny názory na Baťovo podnikání byly kladné, objevují se i kritiky a negativní hodnocení. Jako příklad můžeme uvést stížnost na znečišťování řeky Nitry bošanskou koželužnou či na vysoké nároky kladené na výkonnost dělníků (přesčas). Vyskytly se i obavy ze změn životního stylu, které s sebou průmyslové podnikání přinese⁹. Kriticky byl někdy hodnocen také charakteristický rys Baťova podnikání – co možná nejvyšší soběstačnost ve všech odvětvích (vlastní výroba polotovárů a surovin, realizace služeb, nízké ceny, likvidace konkurence a malovýrobců)¹⁰. Dalšími cíly kritiky bylo propouštění v Nových Zámcích v období krize, údajný pokus o zneužití státní dotace na regulaci řeky Popradu.

Dalším typem zpráv o Baťových aktivitách jsou rozsáhlejší *reportáže* – často celostránkové články s bohatým obrazovým doprovodem. Ty většinou detailně a s obdivem popisovaly práci a život nových průmyslových měst. Objevují se např. pod názvy „*Haló, haló, tu slovenský Zlín!*“, „*Slovenský Zlín pod Tatrami*“ či „*Novozámecký Zlín*“. K tomuto typu textů lze řadit i jubilejní články k výročí podniků, které rekapitulovaly jejich vývoj a budování.

Čtenářsky vděčné byly jistě informace o různých *zajímavostech*: objev uhelného naleziště ve Štrbě, zvláštní složení vody v řece Poprad, které bylo výhodné pro výrobu umělého hedvábí v továrně Svit, pojmenování jedné z Demänovských jeskyní po Tomáši Baťovi, pokusy s pěstováním lufy v okolí Nových Zámků, ražba erbu Nových Zámků na baťovky, stavba funkcionalistického kostela v Bratislavě-Petržalce podle projektu baťovského architekta Vladimíra Karfíka, výroba gumových matrací pro rýžování zlata na Žitném ostrově a mnoho dalších.

Zvláštní kapitolu tvoří články z poválečné doby. Jsou většinou levicově zaměřené a oslavují budovatelskou náladu ve znárodněných Baťových závodech. Stejně jako předválečné reportáže kladně hodnotí dobrou pracovní morálku, organizaci výroby a sociální systém, distancují se však od zakladatele a bývalého majitele závodů a jeho rodiny.

Baťovská periodika na Slovensku

O tom, jakou důležitost přikládali u Baťů úloze tisku v podnikání, svědčí následující citát: „*Noviny jsou dítětem rozvinutého života, dítětem vyspělého průmyslu, zemědělství a práce vědecké. Avšak noviny také silný moderní život tvoří. Roztácejí stroje v továrnách a mají větší vliv na cenu úrody, nežli počasí. Aby se dobývalo více brambor, nezáleží na motykách, ale na novinách, tiskařských lisech a plakátech.*“¹¹

Za předchůdce podnikových novin firmy Baťa na Slovensku lze považovat rubriky uveřejňované v regionálních listech dvou významných slovenských působišť firmy Baťa –

⁹ „...Modernizácia zatlačí oči posledným zbytom folkloru na Spiši, lebo len pod Tatrami sa zachoval až dosiaľ slovenský svojráz...“ (*Spišské hlasy*, 31. 3. 1934)

¹⁰ Nie len obuv – i vajcia dodá Baťa (*Slovenské zvesti*, 26. 1. 1937)

¹¹ Převzato z KUDZBEL, Marek. *Baťa : hospodársky zázrak*. Bratislava : Marada Capital Services, 2001. S. 127. ISBN 80-968458-1-0. Není však zřejmé, zda autorem výroku byl Tomáš nebo Jan Antonín Baťa.

rubrika *Baťove zvesti z južného Slovenska* v periodiku Slovenský juh (Nové Zámky) a rubrika *Svit : Zprávy z moderného podnikania pod Tatrami* v periodiku Vysoké Tatry (Nový Smokovec). První z nich referovala zejména o dění v novozámeckých koželužských a obuvnických závodech (od roku 1938 společnost Cikta, a. s.), druhá o činnosti závodu Svit v Batizovcích. Objevuje se také rubrika *Zprávy zo Svitú* v periodiku Spišské hlasy (Spišská Nová Ves), nelze však s jistotou říci, zda šlo o rubriku pravidelnou. Tyto rubriky přinášely zprávy ze života „baťovců“ (označení pro zaměstnance Baťových podniků), od jejich práce přes sportovní a kulturní aktivity až po jídelniček závodní kuchyně. Po vzoru zlínských podnikových novin *Sdělení zaměstnanců fy Baťa* (později *Zlín*) zde byly pravidelně zveřejňovány nejvyšší týdenní mzdy nejlepších pracovníků a dílen, a také účast na zisku.

5. ledna 1939 vychází v Bošanech první číslo vlastního podnikového týdeníku firmy Baťa *Budovateľ : časopis podnikavej práce na Slovensku*. Tiráž nás informuje, že týdeník bude vycházet vždy ve čtvrtek, hlavním redaktorem je M. Dado, místní redakce sídlí v Bratislavě a ve Zlíně a odpovědným redaktorem je dr. Vladimír Houdek. První číslo bylo distribuováno zdarma, běžná cena za číslo činila 20 hal a roční předplatné 15 Kč. Časopis informoval o dění v Baťových slovenských závodech, ale neomezoval se jen na ně, přinášel i články o politice, dění na Slovensku i v zahraničí a v neposlední řadě měl za cíl přispívat ke vzdělávání a rozšiřování obzorů svých čtenářů. Pokud jde o redakční práci, čerpalo se z bohatých zkušeností zlínské redakce vedené Antonínem Cekotou, která v té době kromě již zmíněného listu *Sdělení / Zlín* vydávala několik dalších novin a časopisů¹². *Budovateľ* byl firmou Baťa vydáván do roku 1941, č. 49 (5. prosince 1941). Od č. 50 se jeho vydavatelem stává Budovateľ, vydavatelské družstvo s. r. o. se sídlem v Bratislavě, slučuje se s denní *Hospodářskou korespondencí* Slovenské dovozní a vývozní společnosti (DOVUS) a nadále vychází jako týdenní „informátor slovenského hospodářského života“¹³.

V poválečném období začalo vycházet několik nových podnikových novin, tehdy již v Baťových závodech pod národní správou – *Slobodná práca : orgán Národnej správy Baťových podnikov na Slovensku* (Baťovany, 1945), *Národný podnikateľ* (Baťovany, 1947), *Svit : časopis spolupracovníkov národného podniku Baťa-Svit* (Svit, 1947), *Nový Svit : kultúrno-hospodársko-spoločenský dvojtyždenník* (Svit, 1946), *Spolupracovník* (Nové Zámky).

Závěr

Ohlasy činnosti Baťových závodů na Slovensku v dobovém tisku jsou z dnešního hlediska zajímavým dokumentem své doby. Reflektují změny a vývoj, které se ve zmíněných oblastech dotkly všech sfér života společnosti. Koncentrace těchto dokumentů na jednom místě v rámci archivních fondů je cenná nejen pro badatele, může posloužit také jako jakási regionální kronika.

Závěrem bychom chtěli poděkovat archiváři, panu Vladimíru Štroblíkovi (MZA – pracoviště Zlín), který nám při práci vyšel vstříc a pomohl nám při orientaci v rozsáhlých fondech.

¹² Více o baťovském tisku viz např. v:

VANĚHARA, Josef. Pohledy do včerejšků Zlína : Zlínský tisk. *Zlínsko od minulosti k současnosti*. Roč. 11 (1992), s. 107-124.

POKLUDA, Zdeněk. Formy komunikace v baťovském prostředí. In *Tvůrčí odkaz Tomáše Bati : mezinárodní vědecká konference : sborník referátů : 19.-20. května 2005*. Zlín : Univerzita Tomáše Bati, 2005. S. 162-166.

¹³ „Budovateľ“ – slovenský hospodářský týdeník (*Bursovni kurýr*, 14. 3. 1942)